

УДК.37.02.022

DOI:10.58494/esai.24(8).2024.03

Алайчиева Бегимай Арстанбековна,
ОшМУ, магистрант
Өмүрзакова Г.А., ОшМУ, улук окутуучу

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДА АГРЕССИЯНЫН ӨНҮГҮШҮНӨ ҮЙ-БҮЛӨ ЧӨЙРӨСҮНҮН ТААСИРИ

Аннотация. Бул макалада мектепке чейинки курактагы балдардын агрессивдүү жүрүм-турумун өнүктүрүү боюнча үй-бүлөлүк чөйрөнүн таасири каралат. Изилдөө үй-бүлөлүк динамиканын ар кандай аспектилери талдалат. Мисалы, үй-бүлөдөгү чыр-чатактын деңгээли, ата-энедин колдоосу жана терс таасири, ошондой эле үйдөгү жашы атмосфера. Изилдөө ошондой эле агрессивдүү жүрүм-турумду моделдөөдө ата-энелердин ролдоруна жана алар процесси кантип жумшартууга же күчөтүүгө коңул бурат. Табылгалар мектепке чейинки курактагы балдардын агрессивдүү жүрүм-турумунун алдын алуу үчүн колдоочу жана туруктуу үй-бүлөлүк чөйрөнү түзүүнүн маанилүүлүгүн көрсөтүп турат. Бул алардын социалдык жана эмоционалдык өнүгүүсүнө узак мөөнөттүү оң таасирин тийгизгенин абзел.

Түйүндүү сөздөр: агрессия, агрессивдүүлүк, үй-бүлө, ата-эне, бала, мектепке чейинки курак, агрессивдүү жүрүм-турум, инсандык өнүгүү, мамиле.

ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНОГО ОКРУЖЕНИЯ НА РАЗВИТИЕ АГРЕССИИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. Данная статья исследует влияние семейного окружения на развитие агрессивного поведения у детей дошкольного возраста. В ходе исследования анализируются различные аспекты семейной динамики, такие как степень конфликтности в семье, уровень родительской поддержки и негативного воздействия, а также общая атмосфера в доме. Исследование также обращает внимание на роли родителей в моделировании агрессивного поведения и способы, с помощью которых они могут смягчить или усилить этот процесс. Полученные результаты указывают на важность создания поддерживающей и стабильной семейной среды для профилактики агрессивного поведения у детей дошкольного возраста, что может иметь долгосрочные положительные последствия для их социального и эмоционального развития.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, семья, родитель, ребенок, дошкольный возраст, агрессивное поведение, развитие личности, отношение.

THE INFLUENCE OF THE FAMILY ENVIRONMENT ON THE DEVELOPMENT OF AGGRESSION IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation. This article examines the influence of the family environment on the development of aggressive behavior in preschool children. The study analyzes various aspects of family dynamics, such as the degree of conflict in the family, the level of parental support and negative impact, as well as the general atmosphere in the house. The study also draws attention to the role of parents in modeling aggressive behavior and the ways in which they can mitigate or enhance this process. The results indicate the importance of creating a supportive and stable family environment for the prevention of aggressive behavior in preschool children, which can have long-term positive consequences for their social and emotional development.

Key words: aggression, aggressiveness, family, parent, child, preschool age, aggressive behavior, personality development, relationship.

Киришүү

Азыркы учурда биздин өлкөдө балдардын агрессивдүүлүгү ата-энелер, мугалимдер үчүн гана эмес, коом үчүн дагы жалпысынан глобалдык мүнөзгө ээ болууда. Агрессивдүү көрүнүштөрдүн таасири астында баланын интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрү төмөндөйт. Инсандык өнүгүү деформацияланып, тынчсыздануу, руханий кыйроо, мыкаачылык, цинизм күчөйт. Баланын калыптанышында жана өнүгүшүндө адам төрөлгөндөн бери туш болгон үй-бүлөлүк мамилелер коомдук мамилелердин биринчи конкреттүү үлгүсү болуп саналат.

Үй-бүлөнүн ичинде бала баштапкы социалдашуудан өтөт, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелердин мисалында ал башка адамдар менен өз ара аракеттенүүнү үйрөнөт, жүрүм-туруму өспүрүм курагында жана бойго жеткен жылдарында улана турган мамилелердин формалары калыптанат. Агрессивдүү жүрүм-турумун алдын-ала аныктай турган факторлор баланын реакциясына, туура эмес жүрүм-турумуна, ата-эненин ортосундагы мамиленин мүнөзүнө, үй-бүлөлүк гармония же дисгармония, бир туугандар менен болгон мамиленин мүнөзү баланын үй-бүлөдөгү жана анын тышындагы ошондой эле жетилген жылдары анын башкалар менен болгон мамилесине таасир этет. Демек, баланын психологиялык өнүгүүсү үчүн үй-бүлө борбордук мааниге ээ.

Мектепке чейинки курак - бул келечектеги инсандын пайдубалынын түптөлгөн мезгили. Дал мектепке чейинки куракта этиканын пайдубалы түптөлүп, өзүнө жана башкаларга карата индивидуалдык варианттар формалдашып, бекемделет [2].

Агрессия латын тилинин “*aggressio*” сөзүнөн бизче которгондо “кол салуу” дегенди билдирет.

Агрессия - адамдардын чогуу жашоо нормаларына каршы келген, кол салуунун объекттерине зыян келтирген, адамдарга физикалык, моралдык зыян келтирген же психологиялык жактан ынгайсыздык жараткан жүйөлүү деструктивдүү жүрүм-турум [1].

Агрессивдүүлүктүн кээ бир көрүнүштөрү дээрлик бардык балдарда байкалат.

Мектепке чейинки курактагы балдарга өзгөчө көңүл буруу керек. Анткени, дал ушул мезгилде бул өзгөчөлүк бала кезинде алдын алуу чаралары көрүлбөсө, анда балдардын белгилүү бир категориясында жүрүм-турумдун бир түрү катары агрессивдүүлүк инсандык өзгөчөлүккө айланып кетиши мүмкүн.

Кандай баланы агрессивдүү деп айтууга болот?

Бул суроого жооп берүү үчүн баланы байкап, анын агрессивдүүлүгүнүн критерийлерин аныктоо зарыл (америкалык психологдор М. Адвард жана П. Бейкер тарабынан иштелип чыккан) [4].

Агрессия критерийлери:

Бала:

- Көбүнчө өзүн башкара албай калат;
- Чондор менен көп урушат;
- Эрежелерди сактоодон баш тартат;
- Атайылап адамдардын кыжырын келтирет;
- Өзүнүн каталары үчүн башкаларды күнөөлөйт;
- Көбүнчө ачууланып, бир нерсе кылуудан баш тартат;
- Көбүнчө көрө албастык, кекчил болушат;
- Сезимтал, башкалардын ар кандай иш-аракеттерине тез жооп берет.

Бала узак убакыт бою (кеминде 6 ай) анын жүрүм-турумунда жогоруда саналып өткөн 8 белгинин 4төн кем эмеси байкалган учурда гана агрессивдүү деп болжолдоого болот.

Балдарда агрессивдүүлүктү өнүктүрүүгө таасир этүүчү факторлор:

- Эненин терстиги, ата-эне мээрим жок;
- Баланын башка балдарга жана чондорго карата агрессивдүү мамилесине эненин сабырдуулугу;
- Тартиптик жазалардын катаалдыгы (физикалык жаза, мазактоо);

- Темпераменттин индивидуалдык мүнөздөмөлөрү (толкундануу жана ачуулануу)
- Ата-энелердин талаптарынын дал келбестиги: баланын жүрүм-турумунун так стандарттары жок;
- Гиперпротекция - чоңдордун көрсөтмөлөрүнүн ашыкча өлчөмү;
- Ата-эненин инсандык өзгөчөлүктөрү: ачууланган апа, катаал ата, психопатия, психикалык оорулар;
- Төрөт учурунда кабылган травма;
- Тубаса физикалык кемчиликтер баланын тынымсыз кыжырын келтирген факторлор болуп саналат;
- ММК, анын ичинде телевидение.

Бул факторлордун белгилүү бир айкалышы жана өз ара аракети балалык куракта агрессивдүүлүктү өнүктүрүү үчүн шарттарды түзөт.

Агрессиянын себептери:

- Тентуштарынын көңүлүн бурууга умтулуу;
- Керектүү натыйжаны алуу үчүн умтулуу;
- Лидер болуу каалоосу;
- Коргоо жана өч алуу;
- Өзүнүн артыкчылыгын баса белгилөө үчүн башка адамды таарынтууну каалоо.

Агрессивдүү жүрүм-турумду пайда кылган баланын инсанынын психологиялык өзгөчөлүктөрү

- Интеллект жана коммуникация көндүмдөрү жетишсиз өнүккөндүгү;
- Эрттүүлүктүн төмөндөшү;
- Оюн ишмердүүлүгүнүн өнүкпөгөнү;
- Өзүн төмөн баалоосу;
- Курдаштардын мамилелеринин бузулушу.

Мектепке чейинки балдарда агрессиянын көрүнүшүнүн формалары

- Вербалдык (оозеки): бала кыйкырат, атын атайт, коркутат, балдарды кемсинтет;
- Физикалык: бала балдарга жана чоңдорго кол салат, урушат, түртөт, буюмдарды ыргытат, оюнчуктарды сындырат, башка балдардын ишин бузат;
- Кыйыр агрессия (кыйыр эмес): бала өтүнүккө көңүл бурбайт, укпайт, калп айтат, теңтушунун кыжырын келтирет, башкаларды манипуляциялайт.

Агрессивдүүлүктү көрсөткөн балдар менен иштөөдө жана алар менен баарлашууда агрессиянын кайсы формаларын колдоого жана кайсынысын токтотууга болорун билүү абдан маанилүү.

Агрессиянын кабыл алынуучу формалары (эмне мүмкүн):

- Ар кандай формада агрессияны чагылдырган сүрөттөрдү түзүү: жарылуулар, уруштар, согуштар ж.б.
- Объекттер менен ойноо: имараттарды кыйратуу, оюнчуктарды белгилүү бир жансыз бутага, себетке, кутуга ыргытуу;
- “Эмне үчүн” деген түшүндүрмө менен “жок” деген нааразычылыкты билдирүүнү сунуштоо;
- Жаздыктарды уруп, баштыктарды чабуу;
- Кимдир бирөө менен өз ара макулдашып урушуу;
- Спорт менен алектенүү, иштөө.

Америкалык психолог Г.Паренс өзүнүн «Агрессия наших детей» деген эмгегинде балдардын агрессиясынын көйгөйүн изилдеп, анын эки формасын аныктайт [4]:

1) Өзүнүн кадыр-баркын, активдүүлүгүн коргоодо, жетишкендикке умтулууда, өзүн коргоодо көрүнгөн деструктивдүү эмес, эркиндикти жана көз карандысыздыкты женип алуу. Бул форма адамдын тубаса механизми, төрөлгөндөн баштап пайда болот;

2) Айлана-чөйрөгө ыңгайлашууга, каалоолорду канааттандырууга жана кыйратуучу, коомдо кабыл алынган нормаларга жана эрежелерге карама-каршылыкты, ырайымсыздыкты, жек көрүүчүлүктү, көрө албастык, жаман ниет, ачуулануу - бул форма адам төрөлгөндөн кийин дароо пайда болбойт.

Сөз, албетте, агрессиянын деструктивдүү формасы жөнүндө болуп жатат, анын энергиясы адамдар өзүнө жана башкаларга зыян келтирет.

Агрессияны деструктивдүү түрдө көрсөткөн балдар - коммуникативдик байланыштарды түзүүдө кыйынчылыктар менен байланышса, аларда эмоционалдык интеллекттин өнүгүү деңгээли төмөн, өз жүрүм-турумун жөнгө салуу иш-аракеттери. Бирок бул балдар, биз чоңдор (ата-энелер, тарбиячылар) баарынан мурда, алардын окшош көрүнүштөрүнүн пайда болушунун себептерин түшүнүшүбүз керек. Ал эми себептер баланын үй-бүлө чөйрөсүндө, т.а. анын эң жакын чөйрөсүндө ага түзүлгөн шарттарда.

Ата-эне баласынын биринчи тарбиячысы, тактап айтканда алар ага үлгү жана иш-аракеттердин эталону болуп саналат. Баланын бала кезинде алган тажрыйбасы анын келечектеги жашоосунда өчпөс из калтырат. Балалык чактагы таасирлер, алар көбүнчө аң-сезиминин деңгээлинде калганы менен, кийинчерээк баланын иш-аракеттерин жана анын эркине каршы аракеттерди аныктайт. Мектепке чейинки курактагы баланын өнүгүүсүнүн эң таң калыштуу өзгөчөлүктөрүнүн бири - аны курчап турган чындыктын алгачкы таасирлеринин туруктуулугу. Ал үй-бүлөдө дал ушул таасирлерди алат. Алардын таасири астында адамдын инсандыгы жана мүнөзү калыптанат. Учурдагы үй-бүлө атмосферасы баланын инсандыгын максаттуу, үзгүлтүксүз, узак убакыт бою, ошондой эле анын өнүгүүсүнүн ар кандай этаптарында жана ар кандай турмуштук кырдаалдарда өнүктүрүүгө таасирин тийгизерин белгилей кетүү да зарыл. Бала кезинен алынган адаттар ушунчалык зор күчкө ээ болгондуктан, адам алардын терс кесепеттерин жакшы түшүнсө да, алардан арыла албайт.

Үй-бүлөдө өкүм сүргөн үй-бүлө структурасынын чагылыш эрежелери, жүрүм-турум стили, тартиби баланын кыймыл-аракетинин күзгүсү болуп саналат. Анткени, мектепке чейинки балдардын өзгөчөлүгү алар бардык нерседе, аң-сезимсиз деңгээлде ата-энелерин туурайт жана балдар дайыма үй-бүлөлүк өз ара аракеттенүү процессинде болуп, аны байкап турушат. Баланын алдында ата-эненин жеке үлгүсү балага эбегейсиз зор күчкө ээ. Ошого жараша аларды өз сөздөрү жана жүрүм-туруму менен жоопкерчиликтүү кылат. Бирок, мектепке чейинки курактагы балада агрессивдүү көрүнүштөр ата-энелерди туурагандын натыйжасында гана эмес, ошондой эле ал ата-энелик мээримдин кескин жетишсиздигинен улам да агрессивдүүлүк күчөйт.

Л.С. Выготский "үй-бүлөлүк тарбиянын өзгөчөлүктөрү, үй-бүлөнүн курамы жана андагы баланын позициясы менен аныкталган өнүгүүнүн микросоциалдык абалы баланын инсандык өнүгүүсүнүн негизи болуп саналат жана анын "цивилизацияга өсүп-өнүгүү" процессинде жогорку психикалык функциялардын калыптанышын камсыз кылат" деп жазат. Ал эми америкалык психологдор М.Раттер, Д. Оудхоорндун изилдөөлөрүндө билим берүү, тарбиялоо жана маданий деңгээли төмөн болгон үй-бүлөлөрдө бала агрессивдүүлүктүн кыйратуучу түрүнүн башталышына жана өнүгүшүнө эң жакын болот деп белгилешет [4].

В.В. Ковалев үй-бүлөнүн 5 негизги түрүн аныктады, алар билим жагынан жетишсиздик даражасы боюнча айырмаланат [5]:

1-тип : чыр-чатактуу үй-бүлөлөр, ата-энесинин билим деңгээли төмөн, каржылык жактан тар жашаган же тез-тез миграцияда жүргөн үй-бүлөлөр. Мындай үй-бүлөдө ата-энелердин ортосунда тынымсыз чыр-чатактар өкүм сүрүп, кыйкырыктар жана уруш-талаштар менен коштолгон үй-бүлөлөрдө балдар аларга күбө болуп, оозеки мүнөздөгү агрессивдүү көрүнүштөргө кабылышат.

2-тип: педагогикалык жактан туура эмес ориентирленген үй-бүлөлөр (балдар менен ата-энелердин ортосундагы мамилелер психологиялык байланыштан ажыратылган дисфункциялык үй-бүлөлөр). Ата-энелер менен толук психологиялык байланыштын жоктугу

баланын өнүгүүсүнө бирдей терс таасирин тийгизет. Жакын адамдарынын көңүлүн, жылуу мамилесин, чогуу убакыт өткөрө албаган бала кийинчерээк башкаларга ишене албай, тымызын агрессивдүү болуп, баарын болбосо да бирөөнү душманындай көрөт.

3-тип: моралдык жактан бузулган үй-бүлөлөр. Ата-энелердин асоциалдык жана адеп-ахлаксыз жүрүм-турумунан келип чыккан тарбиялык кемчиликтерди болтурбоо милдеттүү түрдө педагогикалык кийлигишүүнү талап кылгат.

Ата-энелер үчүн асоциалдык жүрүм-турум, агрессия жана адеп-ахлаксыздык өкүм сүргөн үй-бүлөдө балдар эмоцияга жооп берүүнүн коомдо алгылыктуу ыкмаларын өздөштүрбөйт. Анткени, алардын эмоционалдык интеллектинин өнүгүү деңгээли өтө төмөн. Эреже катары, алар өз сезимдерине ишенүүнү, эмоцияларды башкарууну жана көйгөйлөрдү чечүүнү өздөштүрө алышбайт. Аларда өзүн баалоо төмөн, бала бакчада, мектепте же чөйрөдөгү башка балдар менен болгон мамиледе көйгөйлөр жаралат.

4-тип: билим берүү маданияты төмөн үй-бүлөлөр. Ата-эне туура тарбия бергиси келет. Бирок алардын убактысынан да бала үчүн ылайыктуу таасир ыкмаларын багыттоо үчүн тажрыйба жана билим жетишсиздиги бар.

Көбүнчө, изилдөөнүн жүрүшүндө жетиштүү бакубат жана бай үй-бүлөлөрдөн ата-эне менен баланын ортосундагы мамиленин мүнөзүн байкоого туура келет. Бул үй-бүлөлөрдө материалдык жыргалчылык өкүм сүрүп, ата-эне балага белек-бечкектерди, оюнчуктарды тартуулап, баланы компетенттүү тарбиялоо маселеси экинчи планга чыгарат. Мындай үй-бүлөлөрдө ата-энелер баланын ан-сезиминде өздөрүнүн өзгөчө статусун, позициясын бекемдеп, ага ар кандай маселени күч жана акчанын жардамы менен чечүүгө болорун сиңирип, ал эми балдар ачык агрессивдүү көрүнүшү бар алсыз керектөөчүлөр болуп чоңоюшат. Ал эми ата-энелер өзүнө жана балага карата колдонулган тарбиялоо методдорунун тууралыгына ишенишет.

5-тип: толук эмес үй-бүлөлөр. Көпчүлүк толук эмес үй-бүлөлөрдө баланын ата-энеси жалгыз энеси же атасы болуп саналат. Ал ата-энесин тең алмаштырууга ийгиликсиз аракет кылып, ага ашыкча камкордук менен басым жасап, баланын инсандыгынын өнүгүшүнө терс таасирин тийгизет. Атасыз чоңойгон балдар тынчсызданып, көбүнчө невроздор менен оорушат. Айрыкча, ан-сезиминде эркектин образы бузулуп, тентуштары менен болгон мамиледе оройлук, кекчилдик, түшүнбөстүк өкүм сүрө баштаган балдар жабыркайт.

Ошентип, тарбиялык жетишсиздиктин даражасы боюнча айырмаланган жана балдардын агрессивдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн шарттарды түзгөн үй-бүлөлөрдүн типологиясын кыскача талдоонун натыйжасында, үй-бүлөнүн тарбиялык потенциалынын негизги мүнөздөмөлөрү болуп төмөнкүлөр саналат деген тыянак чыгарууга болот:

- үй-бүлөлүк мамилелердин мүнөзү;
- ата-эненин жеке сапаттары;
- үй-бүлөнүн курамы, түзүмү жана анын жашоо-тиричилиги;
- үй-бүлөдөгү адеп-ахлактык маданияттын деңгээли;
- ата-энелердин билим деңгээли;
- үй-бүлөдөгү материалдык шарттар;
- тарбиялоо жана өнүктүрүү маселелеринде ата-энелердин психологиялык-педагогикалык компетенттүүлүгүнүн деңгээли бала;
- балдарды тарбиялоодо ата-энелердин жоопкерчилигинин даражасы.

Тилекке каршы, кээ бир учурларда үй-бүлөдөгү тарбия мектеп жашына чейинки баланын инсандык касиети катары агрессивдүүлүктүн пайда болушуна, өнүгүшүнө жана бекемделишине абдан ыңгайлуу шарттарды түзөт. Демек, бүгүнкү күндө билим берүү уюму тарабынан үй-бүлөнүн колдоосу ата-энелерге балдарды туура тарбиялоо боюнча керектүү билимдерди берүү менен чектелбейт. Ал ар бир баланын айланасында гумандуу педагогикалык чөйрөнү түзүүдө, педагогикалык коомчулуктун катышуусу жана жардамы менен ата-энелердин балдар менен педагогикалык өз ара аракеттенүүсүн оптималдаштырууда мугалимдердин жана ата-энелердин жалпы мотиви катары ишке ашырылууга тийиш.

